

pod red. J. Michalewicza,

Wstęp z: Inwentarz akt wydziałów i studiów Uniwersytetu Jagiellońskiego 1850-1939 (1954),
Kraków 1997, s. 453-463.

MIECZYŚLAW BARCIK

PAŃSTWOWA KOMISJA EGZAMINACYJNA DLA KANDYDATÓW NA NAUCZYCIELI SZKÓŁ ŚREDNICH W KRAKOWIE (1868 – 1939)¹

I. Zarys dziejów komisji. Kancelaria i opis zespołu

I. 1. Zarys dziejów komisji²

W 1849 r. Ministerstwo Wyznań i Oświaty kierowane przez Leona Thuna przeprowadziło, przygotowaną przez jego współpracowników Franciszka Exnera i Herman Bonitza, reformę austriackiego systemu szkolnego. Reforma ta m.in. zasadniczo zmieniła dotychczasową strukturę organizacyjną szkolnictwa średniego i tryb kształcenia nauczycieli. Obowiązujący dotąd model sześciolletniej szkoły średniej (gimnazjalnej) został przekształcony w ośmioletnie gimnazjum z końcowym, rygorystycznym egzaminem maturalnym, uprawniającym do studiów uniwersyteckich. Nowa organizacja szkolnictwa średniego została oparta na rozporządzeniu cesarskim z 16 IX 1849 r.³

Kontrolę stopnia przygotowania naukowego i metodycznego kandydatów na nauczycieli gimnazjów jak i szkół realnych przekazano komisjom egzaminacyjnym zależnym bezpośrednio od Ministerstwa Wyznań i Oświaty w Wiedniu.

Komisje gimnazjalno-egzaminacyjne dla kandydatów do zawodu nauczycielskiego powstały najpierw w: Wiedniu, Pradze, Grazu i Innsbrucku, a decyzją ministerstwa z 30 III 1850 r. komisję taką ustanowiono z dniem 1 maja tr. we Lwowie. Komisje powstawały i wykonywały swoje czynności egzaminacyjne

---

¹ Pierwszą wersję tekstu opracował Józef Zieliński.

² Dzieje komisji egzaminatorów nauczycielskich nadal czekają na monograficzne opracowanie. Na marginesie różnych prac zajmowali się nią: R. Dutkowska, *Uniwersytet Jagielloński a szkolnictwo średnie w XIX w. (1801–1914)*, „Rocznik Komisji Nauk Pedagogicznych”, T. 27, Wrocław – Warszawa 1981, s. 10–14; J. Buzek, *Rozwój stanu szkół średnich w Galicji w ciągu ostatnich lat 50 (1859–1909)*, Lwów 1909, s. 41–44 (Odb. z „Muzeum” R. 25: 1909 Dod. 3).

³ *Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych*. Opr. Jerzy Piwocki przy współudziale W. Stesłowicza i J. Munza, Wyd. 2, Lwów 1913, T. 6, s. 432 i nn.

początkowo w oparciu o *ustawę tymczasową o egzaminie kandydatów na nauczycielstwo gimnazjalne* ogłoszonej 30 VIII 1849 r. na mocy postanowienia cesarskiego z 23 sierpnia tr., a następnie według rozporządzenia ministerialnego z 24 VII 1856 r., wydanego w ślad za decyzją cesarską z 17 kwietnia tr. Powyższe przepisy obowiązywały z pewnymi drobnymi zmianami do 1884 r.⁴

Równocześnie do 1884 r. działały, na podstawie rozporządzeń Ministerstwa Wyznań i Oświaty z 24 IV 1853 r. i 6 X 1870 r., komisje egzaminacyjne dla kandydatów na nauczycieli szkół realnych. Ich odrębność organizacyjną zniesiono wydając 7 II 1884 r. (na podstawie cesarskiego zezwolenia z 1 lutego tr.) nowe przepisy o egzaminach kandydatów na nauczycieli w gimnazjach i szkołach realnych. Utworzenie liceów żeńskich oraz dopuszczenie słuchaczek do studiów na wydziałach filozoficznych uniwersytetów austriackich pociągnęło za sobą wydanie 11 XII 1900 r. rozporządzenia o egzaminach kandydatek na nauczycielki liceów żeńskich i ustanowienie osobnych komisji dla przeprowadzenia tych egzaminów. Stan ten trwał do 1911 r., przejściowo nawet do 1916 r., kiedy to Ministerstwo Wyznań i Oświaty rozporządzeniem z 15 VI 1911 r. (wydanym za zgodą cesarską z 31 maja tr.) zniósło osobne komisje egzaminacyjne dla kandydatek na nauczycielki liceów żeńskich, łącząc je z ogólną komisją egzaminacyjną dla kandydatów na nauczycieli wszelkich typów szkół średnich⁵.

Ministerstwo Wyznań i Oświaty zwlekało z powołaniem komisji egzaminacyjnej w Krakowie aż do 1868 r., nie licząc się z opinią Uniwersytetu Jagiellońskiego, który od 1850 r. usilnie zabiegał o jej utworzenie. W ponawianych z roku na rok wnioskach podkreślano, że *umieszczenie Komisji Egzaminacyjnej we Lwowie, z pominięciem Krakowa, zagraża starożytnej miastu tego wszechnicy ... sama już starożytność i dawna świetność daje słuszne powody do wymagania, aby Komisję Egzaminacyjną, jeżeli już nie przenieść ze Lwowa do Krakowa, to przynajmniej drugą w Krakowie założyć; Uniwersytet Krakowski jest jednym z najstarszych w monarchii ... ma prawo do zrównania z innymi uniwersytetami ... także na polu egzaminowania, którego w tej chwili pozbawiony jest Wydział Filozoficzny przez brak Komisji Egzaminacyjnej*⁶. O utworzenie komisji zabiegano usilnie w przekonaniu, że jej istnienie w Krakowie przyczyni się do podniesienia prestiżu uniwersytetu i do zwiększenia ilości studentów na jego Wydziale Filozoficznym.

W następstwie tych usilnych zabiegów Ministerstwo Wyznań i Oświaty decyzją z 20 I i 24 II 1868 r. ustanowiło w Krakowie Komisję Egzaminacyjną dla

---

⁴ L. Ćwikliński, *Nowe przepisy o egzaminie kandydatów zawodu nauczycielskiego w gimnazjach i szkołach realnych z dnia 30-go sierpnia 1897 roku w stosunku do przepisów z roku 1884*, „Muzeum”, R. 13: 1897, s. 729 i nn.

⁵ K. Twardowski, *Przepisy egzaminacyjne dla kandydatów na nauczycieli szkół średnich*, „Muzeum”, R. 27: 1911, s. 217 i inne oraz odb.

⁶ AUJ, syg. S II 661 i WF II 499: bruliony pism w sprawie utworzenia komisji.

Kandydatów na Nauczycieli Gimnazjalnych⁷. Komisja krakowska działała do wybuchu II wojny światowej w oparciu o ministerialne przepisy egzaminacyjne, parokrotnie zmieniane bądź nowelizowane. Zmiany te prowadziły do zwiększania uprawnień egzaminacyjnych komisji i stosownie do tego zmieniano jej nazwę. W 1884 r. powołano Komisję Egzaminacyjną dla Kandydatów na Nauczycieli w Gimnazjach i Szkołach Realnych. Od 1897 r. nazywano ją Naukową Komisją Egzaminacyjną dla Kandydatów na Nauczycieli w Gimnazjach i Szkołach Realnych. W tym kształcie prawno-organizacyjnym komisja przetrwała do 1911 r., kiedy to po zniesieniu działających w latach 1900–1916 komisji egzaminacyjnych dla kandydatek na nauczycielki liceów żeńskich, przekształcono ją w Naukową Komisję Egzaminacyjną dla Nauczycieli Szkół Średnich wraz z Liceami Żeńskimi w Krakowie.

Ministerstwo WRiOP rozporządzeniem z 8 VII 1921 r. ustanowiło od 1 listopada tr. Państwową Komisję Egzaminacyjną dla Kandydatów na Nauczycieli Szkół Średnich w Krakowie. Przekazało jej agendy rozwiązanej równocześnie Naukowej Komisji Egzaminacyjnej dla Kandydatów na Nauczycieli Szkół Średnich oraz Komisji Egzaminacyjnej dla Kandydatów na Nauczycieli Rysunków w Szkołach Średnich (założonej w 1905 r.) i Komisji Egzaminacyjnej dla Kandydatów na Nauczycieli Gimnastyki (założonej w 1894 r.)⁸. W tym kształcie komisja działała do wybuchu II wojny światowej utwierdzona ustawą sejmową 26 IX 1922 r., dotyczącą *kwalifikacji zawodowych do nauczania w szkołach średnich ogólnokształcących i seminariach nauczycielskich państwowych i prywatnych*. Przepisy wykonawcze do ustawy wydało Ministerstwo WRiOP 29 I i 21 VI 1923 r. oraz 9 X 1924 r.⁹ Kontrowersje wokół komisji pojawiły się w związku z powołaniem w Krakowie 19 IX 1930 r. Komisji Egzaminów Państwowych dla Nauczycieli Szkół Średnich¹⁰. Trudności w uporządkowaniu problemu kwalifikacji zawodowych nauczycieli uratowały ją przed ostateczną likwidacją. Ministerstwo WRiOP przedłużało parokrotnie termin jej działania, ostatecznie do 30 VI 1940 r. (okólnikiem z 8 X 1936 r.), ograniczając jednak jej dotychczasowe uprawnienia egzaminacyjne¹¹.

Krakowska komisja egzaminów nauczycielskich, połączona od początku swego istnienia silnymi więzami personalnymi i administracyjnymi z Uniwersytetem Jagiellońskim, podlegała, jak wszystkie tego typu komisje egzaminacyjne w czasach austriackich, Ministerstwu Wyznań i Oświaty w Wiedniu, a od

⁷ „Gazeta Lwowska”, R. 58: 1868, nr 65 z 18 marca; „Czas”, R. 1868, nr 79 z 4 kwietnia; zob. też AUJ, syg. PKEN

⁸ *Dziennik Urzędowy Ministerstwa WRiOP*, R. 4: 1921, s. 286, poz. 130.

⁹ *Dziennik Ustaw RP*, R. 1922, s. 1551, poz. 828. *Dziennik Urzędowy Ministerstwa WRiOP*, R. 6: 1923, s. 130, poz. 68 i s. 195, poz. 108; R. 7: 1924, s. 306, poz. 185.

¹⁰ Zob. Komisja Egzaminów Państwowych na Nauczycieli Szkół Średnich w Krakowie (1930–1954) w niniejszym zbiorze.

¹¹ *Dziennik Urzędowy Ministerstwa WRiOP*, R. 15: 1932, s. 20, poz. 6; R. 1936, s. 249, poz. 199.

listopada 1918 r. polskiemu Ministerstwu Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w Warszawie. Ministerstwo więc powoływało jej prezesa (od 1884 r. — dyrektora, od 1920 r. ponownie prezesa) oraz jego zastępców i zespoły egzaminatorów. W 1897 r. przedłużono z jednoletniej na trzyletnią kadencję jej członków, z możliwością ponowienia nominacji. Zmiany w jej składzie osobowym następowały zwykle w wyniku zrzeczenia się funkcji lub zgonu jej członka.

Od początku działania komisji ministerstwo powoływało dyrektora jak i zdecydowaną większość egzaminatorów spośród czynnych profesorów Wydziału Filozoficznego UJ. W rozporządzeniu z 15 VI 1911 r. wyraźnie postanowiono, iż członkami komisji powinni być profesorowie szkół wyższych, a jedynie na wniosek jej dyrektora mogą do niej wchodzić *także niektórzy wybitni przedstawiciele fachowego szkolnictwa*. Odebrano wówczas krajowym inspektorom prawo uczestnictwa przy egzaminach ustnych. W 1921 r. Ministerstwo WRiOP ograniczyło możliwość powoływania w skład komisji członków spoza grona profesorów i docentów¹².

W 1868 r. prezesem komisji krakowskiej został Ignacy Czerwiakowski, następnie kierowali nią profesorowie: Alojzy Alth (1882–1886), Maksymilian Iskrzycki (1887–1891), Franciszek Szwarzenberg-Czerny (1891–1914), Leon Sternbach (od 1914 r.) i Ludwik Piotrowicz.

Niezależnie od czynności wynikających z samej procedury egzaminacyjnej (przyjmowanie zgłoszeń kandydatów, wyznaczanie tematów domowych i klauzурowych, sporządzanie protokołów egzaminacyjnych, wystawianie dyplomów itp.) do obowiązków dyrektora komisji lub jego zastępców należało prowadzenie korespondencji ze zwierzchnimi władzami oświatowymi, ogłaszanie terminów sesji egzaminacyjnej, wyznaczanie egzaminatorów, przewodnictwo przy egzaminach, składanie rocznych sprawozdań itp. Znaczną więc część obowiązków administracyjnych musieli wziąć na siebie sami egzaminatorzy oraz nieetatowy personel podporządkowany dyrektorowi komisji. Komisja pracując w pomieszczeniach uniwersytetu, korzystała z jego urządzeń i administracyjnego personelu.

Niezależność organizacyjna komisji wyrażała się w posiadaniu budżetu, który ustalał resort oświaty. Dyrektorzy oraz ich zastępcy pobierali więc wynagrodzenie za swoje czynności z funduszu ministerstwa, zaś wynagrodzenie dla egzaminatorów pochodziło z tzw. funduszu opłat egzaminacyjnych (taks egzaminacyjnych wpłacanych przez kandydatów). Wszystkie wydatki administracyjne (kancelaryjne, osobowe) pokrywało ministerstwo za pośrednictwem uniwersyteckiej kwestury.

Szczegółowe postanowienia normujące zakres działania i kompetencje komisji stanowiły część składową ogólnych postanowień *o uzyskaniu kwalifikacji nauczycielskich* lub regulowało je ministerstwo osobnymi rozporządzeniami i instrukcjami. Warunkiem wykonywania zawodu nauczycielskiego, pozostające-

---

¹² K. Twardowski, *Przepisy ...*, s. 12; *Dziennik Urzędowy Ministerstwa WRiOP*, R. 4: 1921, poz. 16, s. 34.

go w obrębie służby państwowej, było posiadanie określonych kwalifikacji naukowych i pedagogicznych. Urzędowe potwierdzenie tych kwalifikacji dawało świadectwo (dyplom) wydawane przez powołaną w tym celu komisję egzaminacyjną, która po zbadaniu uzdolnień i wiadomości oraz stwierdzeniu, że kandydat dopełnił wszystkich przepisanych prawem warunków, określała zakres jego uprawnień zawodowych do nauczania danego przedmiotu lub grupy przedmiotów w określonym typie szkoły.

Pomijając ogólne przepisy określające niezbędne wymogi w służbie publicznej, jak obywatelstwo, wiek, znajomość języka itp., wszystkie rozporządzenia wydane w czasach austriackich (w latach: 1849, 1856, 1884, 1897, 1900, 1911) postanawiały, że o dopuszczeniu do egzaminu nauczycielskiego decyduje posiadanie świadectwa dojrzałości oraz odbycie studiów wyższych, początkowo trzyletnich, od 1885 r. czteroletnich, w tym przynajmniej cztery, potem pięć semestrów na Wydziale Filozoficznym. Od 1920 r. ponownie wystarczyło *ukończenie 3-letnich studiów na Wydziale Filozoficznym uniwersytetu w sposób przepisany w akademickim programie studiów poszczególnych nauk, a nawet ukończenie innego wydziału którejsz ze szkół akademickich*. W rozporządzeniu z 1 XI 1920 r. przewidziano również, *wyjątkowo aż do odwołania*, możliwość dopuszczenia do egzaminu kandydatów, którzy nie spełniali tego wymogu, a więc absolwentów szkół średnich ogólnokształcących lub seminariów nauczycielskich (od 1923 r. uproszczony egzamin państwowy). Żeby udowodnić swoje kwalifikacje naukowe do nauczania w szkolnictwie, kandydat musiał złożyć egzaminy z przedmiotów specjalnych (fachowych) (1), jak również z filozofii i pedagogiki (2) oraz języka wykładowego (3), czyli tego, w którym zamierzał uczyć. Ponadto miał *dowieść, że potrafi przynajmniej zrozumieć pisane po niemiecku dzieła naukowe, wchodzące w zakres jego przedmiotów fachowych*. Wymóg ten zniesiono w listopadzie 1918 r. Egzaminy z przedmiotów fachowych składały się z wypracowań domowych, wypracowań klauzurowych (pisanych pod nadzorem) na zadane przez egzaminatorów tematy, oraz egzaminów ustnych z wybranych przedmiotów. Po pomyślnym złożeniu tych egzaminów kandydat otrzymywał świadectwo, które uprawniało do odbycia praktyki nauczycielskiej w wyznaczonym przez Radę Szkolną Krajową (potem kuratoria) zakładzie szkolnym. Według rozporządzenia z 1911 r. kandydat odbywał praktykę w *szkolnym seminarium duchownym (rozszerzony rok próbny albo prosty rok próbny)*. W uzasadnionych przypadkach praktykę szkolną można było zamienić na *służbę suplenną* (zastępcy nauczyciela) odbywaną pod kierunkiem nauczyciela. Dopiero po zaliczeniu praktyki nauczycielskiej kandydat otrzymywał uprawnienia nadające mu *całkowite kwalifikacje do uzyskania posady nauczycielskiej w szkole średniej*¹³.

W związku reorganizacją w 1849 r. szkolnictwa średniego i ustanowieniem kategorii *nauczycieli fachowych* wprowadzono specjalizacje przedmiotowe. W tym

¹³ K. Twardowski, *Przepisy...*, Rozdział VI—XXXIII; *Dziennik Urzędowy Ministerstwa WRiOP*, R. 4: 1921, poz. 16, s. 34 i nn.

celu całość materiału nauczania ośmioklasowego gimnazjum podzielono na grupy przedmiotów, łącząc je tematycznie w specjalizacje, np. filologii klasycznej (łacina i greka), historii z geografią, matematyki z fizyką i chemią, historii naturalnej (nauk przyrodniczych) z chemią itp. Od wyniku złożonego egzaminu zależało w latach 1849–1885 czy kandydat otrzyma prawo nauczania wybranych przedmiotów we wszystkich ośmiu klasach, czy tylko w tzw. gimnazjum niższym (czteroklasowym). Zamiast specjalizacji *na klasy* wprowadzono w 1884 r. podział na przedmioty główne i poboczne, przy czym złożenie egzaminów z tych ostatnich uprawniało do nauczania tylko w gimnazjum niższym, lub w niższej szkole realnej¹⁴. Ilość specjalizacji ograniczono początkowo do kilku grup przedmiotowych, potem do kilkunastu. Łączono je przy tym w coraz bardziej skomplikowane układy. Kandydat uzyskawszy uprawnienia do nauczania w zakresie jednej specjalizacji, mógł rozszerzyć swoje kwalifikacje na inne grupy przedmiotów, poddając się *egzaminowi rozszerzonemu*. Warunki dopuszczenia do tego egzaminu ściśle określały przepisy egzaminacyjne.

W przepisach egzaminacyjnych wydawanych od 1884 r. kładzono coraz silniejszy nacisk na pedagogiczne przygotowanie do zawodu nauczycielskiego. Znalazło to odbicie w szczegółowych przepisach dotyczących próbnej praktyki szkolnej, egzaminu wstępnego z filozofii i pedagogiki, udokumentowania obowiązku ucześnieczania na wykłady z tych przedmiotów i przedstawienia poświadczenia o udziale w uniwersyteckich ćwiczeniach seminaryjnych¹⁵. W czasach austriackich egzamin nauczycielski uchodził za bardzo trudny i tym tłumaczy się m.in. poważną ilość zatrudnionych w szkolnictwie średnim niewykwalifikowanych zastępców nauczycieli (suplentów), tolerowanych przez władze oświatowe ze względu na ciągle rosnące potrzeby ówczesnego szkolnictwa.

Egzamin nauczycielski stanowił w ówczesnych warunkach formę poświadczenia studiów, odbywanych na Wydziale Filozoficznym, gdyż jedynym uniwersyteckim dowodem ukończenia tych studiów przez kandydata było absolutorium potwierdzające wysłuchanie przez niego wykładów i zaliczenie ćwiczeń. Nieznaczna część absolwentów tego wydziału przystępowała do egzaminów doktorskich. Rozprawę doktorską komisja mogła uznać za wypracowanie domowe, zobowiązując kandydata do złożenia pozostałych części egzaminu.

Polskie władze oświatowe, stając przed szczególnie trudnym problemem zaspokojenia rosnących potrzeb szkolnictwa, zdecydowały się utrzymać przejściowo jedyny prawidłowo funkcjonujący system kształcenia nauczycieli wywodzący się z byłej Galicji. Decyzją Ministerstwa WRIOP z 12 VII 1919 r.¹⁶ utrzymano

¹⁴ L. Cyfrowicz, *Nowe przepisy egzaminacyjne dla kandydatów na nauczycieli w gimnazjach i szkołach realnych wydał i objaśnił...*, Kraków 1884, s. 50–82.

¹⁵ *Tamże*, art. XXV; K. Twardowski, *Przepisy ...*, Rozdział XXX–XXXIII.

¹⁶ *Dziennik Urzędowy Ministerstwa WRIOP*, R. 2: 1919, poz. 5.

w mocy przepisy austriackiego rozporządzenia z 15 VI 1911 r. o kwalifikacjach nauczycielskich, wprowadzając do nich kilka modyfikacji. Pierwszego listopada 1920 r. wydano rozporządzenie *w sprawie egzaminów państwowych na nauczycieli szkół średnich*¹⁷. Uregulowano w nim szczegółowo warunki i tryb uzyskiwania uprawnień zawodowych, potwierdzając konieczność składania egzaminów przed państwową komisją kwalifikacyjną. Odtąd egzamin państwowy na nauczyciela szkół średnich składał się z egzaminu naukowego i egzaminu pedagogicznego. Egzamin naukowy obejmował wypracowanie domowe, wypracowanie klauzurowe, pisane pod *ścisłym nadzorem* egzaminatorów i egzamin ustny. Kandydat składał egzamin naukowy z przedmiotu głównego i przedmiotu dodatkowego, przy czym filozofia mogła *występować jedynie jako jeden z dwóch przedmiotów głównych, a nie jako jedyny przedmiot główny w połączeniu z pobocznym*. Egzamin pedagogiczny dzielił się natomiast na egzamin ustny i lekcję próbną. Egzamin ustny obejmował język polski i ewentualnie język wykładowy preferowany przez kandydata, następnie: filozofię, nauki pedagogiczne i dydaktykę przedmiotów obranych na egzaminie naukowym wraz z umiejętnością prowadzenia biblioteki szkolnej, a w przypadku obrania przedmiotów eksperymentalnych, także sprawność w technice laboratoryjnej, tudzież prowadzenie szkolnych gabinetów i pracowni fizycznych, chemicznych itp. W wyjątkowych przypadkach komisja egzaminacyjna mogła zwolnić z obowiązkowej lekcji próbnej jeśli kandydat odbył pomyślnie praktykę nauczycielską. Ze względu na warunki okresu przejściowego wprowadzono szereg tymczasowych ulg, jak obniżenie wymagań do trzech lat studiów zamiast czterech, dopuszczenie do egzaminu kandydatów nie legitymujących się studiami wyższymi, a jedynie ukończoną szkołą średnią bądź kursami doksztalcającymi i praktyką nauczycielską¹⁸.

Uchwalona 26 IX 1922 r. ustawa sejmowa *dotycząca kwalifikacji zawodowych do nauczania w szkołach średnich ogólnokształcących i seminariach nauczycielskich państwowych i prywatnych* nie usunęła definitywnie tego tymczasowego stanu prawno-organizacyjnego¹⁹. Odczuwalny nadal brak odpowiednio przygotowanych nauczycieli do pracy w szkołach średnich skłonił Ministerstwo WRiOP do utrzymania, a nawet do przedłużenia przepisów przejściowych, umożliwiając kandydatom na nauczycieli zdobycie kwalifikacji w normalnym, ale i uproszczonym trybie. I pomimo ogłoszenia rozporządzenia z 9 X 1924 r. *w sprawie egzaminu państwowego na nauczyciela szkół średnich* oraz utworzenia w Krakowie 19 IX 1930 r. Komisji Egzaminów Państwowych na Nauczycieli Szkół Średnich²⁰, utrzymano do czasu wybuchu II wojny światowej tę dwoistość.

¹⁷ *Tamże*, R. 4: 1921, poz. 16, s. 34 i nn.

¹⁸ *Tamże*, s. 34

¹⁹ *Dziennik Ustaw RP*, Rok 1922, poz. 828, s. 1551

²⁰ Zob. niżej — Komisja Egzaminów Państwowych na Nauczycieli Szkół Średnich w Krakowie (1930–1954).

Na podstawie wydanych po 1919 r. przepisów działały więc dwie komisje, z których Państwowa Komisja Egzaminacyjna dla Kandydatów na Nauczycieli Szkół Średnich przeprowadzała następujące egzaminy:

1) naukowy egzamin nauczycielski według przepisów egzaminacyjnych z 30 VIII 1897 r. dla kandydatów na nauczycieli w gimnazjach i szkołach realnych; według przepisów z 15 VI 1911 r. dla kandydatów na nauczycieli szkół średnich (wraz z liceami żeńskimi); według przepisów z 5 IV 1912 r. dla kandydatów na nauczycieli rysunków w szkołach średnich. Z możliwości uzyskania kwalifikacji nauczycielskich według tych przepisów mogli korzystać kandydaci, którzy przystąpili do egzaminu przed 1 XI 1920 r., bądź zostali do niego dopuszczeni przed 31 XII 1923 r., następnie przed 31 XII 1924 r., a rozpoczęli studia na wydziałach filozoficznych przynajmniej od roku akademickiego 1919/20. Ministerstwo WRiOP utrzymało ten egzamin do 1 VII 1926 r. na mocy rozporządzenia z 1 XI 1920 r., dwukrotnie przedłużanego (25 I 1923 i 17 V 1924)²¹.

2) egzamin państwowy na nauczyciela szkół średnich, wzorowany na naukowym egzaminie nauczycielskim z czasów austriackich (rozporządzenie z 15 VI 1911) wprowadziło Ministerstwo WRiOP rozporządzeniem z 1 XI 1920 r. i 29 I 1923 r. Egzamin ten składał się z egzaminu naukowego i egzaminu pedagogicznego. Po złożeniu obu egzaminów uzyskiwało się pełne kwalifikacje do nauczania wybranego przedmiotu głównego i przedmiotu pobocznego, w jednym z obowiązujących w polskim szkolnictwie języków wykładowych. Praktycznie jednak nie wszyscy kandydaci składali oba egzaminy, ograniczając się często tylko do złożenia egzaminu naukowego, zaś od egzaminu pedagogicznego uzyskiwali zwolnienie wydawane przez ministerstwo na wniosek prezesa komisji egzaminacyjnej, jeśli udowodnili, że odbyli co najmniej trzyletnią praktykę nauczycielską. Do egzaminu mogli przystępować kandydaci, którzy odbyli studia według starej ordynacji, tzn. przed wprowadzeniem rozporządzeń z 27 IX 1924 r. i 26 XI 1925 r. o stopniu magistra filozofii. Wyjątkowo też, *aż do odwołania*, dopuszczano do tego egzaminu kandydatów, którzy nie ukończyli studiów wyższych, a jedynie naukowe kursy dokształcające i odbyli praktykę nauczycielską. Ustalony początkowo termin zdawania egzaminu naukowego i pedagogicznego, ograniczony do dnia 30 VI 1928 r., przedłużano parokrotnie z powodu stałego napływu kandydatów. Ministerstwo WRiOP ustalając okólnikiem z 8 X 1936 r. ostateczny termin działania komisji egzaminacyjnej do 30 VI 1940 r. zdecydowało, że egzaminy mogą zdawać kandydaci, którzy zostali do nich dopuszczeni przed 15 VI 1934 r. lub którzy pragnęli zdawać te egzaminy jako uzupełniające bądź rozszerzające²². Organizowania tych egzaminów zaprzestano w 1934 r. Wznowiono je po dwuletniej przerwie w 1936 r. z mocą obowiązującą do 30 VI 1940 r.

²¹ Zob. przyp. 16. AUJ, syg. PKEN 10: rozporządzenia z 25 I 1923 r. i 17 V 1924 r.

²² *Dziennik Urzędowy Ministerstwa WRiOP*, R. 4: 1921, poz. 16, s. 34 i nn.; R. 6: 1923, poz. 68, s. 130–133; R. 19: 1936, poz. 199, s. 249.

3) uproszczony egzamin państwowy na nauczycieli szkół średnich ogólnokształcących i seminariów nauczycielskich, ustanowiony rozporządzeniem ministra WRiOP z 21 VI 1923 r., na mocy art. 7 ustawy sejmowej z 26 IX 1922 r. wraz z uzupełnieniami z 16 VII 1924 r. Egzamin ten mogli zdawać czynni zawodowo nauczyciele szkół średnich ogólnokształcących lub seminariów nauczycielskich, a nawet nauczyciele szkół powszechnych, którzy niekoniecznie musieli mieć ukończone studia wyższe, ale odbyli co najmniej trzyletnią praktykę nauczycielską.

Egzamin składał się z części pisemnej i ustnej. Kandydat miał wykazać się nie tylko znajomością obranego przedmiotu lub przedmiotów, spośród dziewiętnastu uwzględnionych w szkolnym programie nauczania, ale także znajomością zasad dydaktyki tego przedmiotu (przedmiotów), nadto miał udowodnić, że potrafi uczyć w języku, który uznał za wykładowy. Absolwenci niepolskich szkół średnich musieli dowieść, że mówią poprawnie po polsku oraz zdać egzamin z podstawowych wiadomości z literatury, historii i geografii polskiej. Niekiedy żądano wykonania zadanej pracy pisemnej lub odbycia ćwiczenia praktycznego.

W Krakowie kandydaci zdawali ten egzamin przed powołanym w 1923 r. oddziałem komisji. Termin końcowy składania egzaminów w tym uprzywilejowanym trybie ustalono początkowo do 31 XII 1928 r., następnie trzykrotnie go przedłużano, a ostatecznie po dziesięciu latach egzamin zlikwidowano 30 VI 1933 r.²³

4) egzamin kwalifikacyjny dla kandydatów na nauczycieli *ćwiczeń cielesnych* w szkołach średnich ogólnokształcących i seminariach nauczycielskich ustanowiony został rozporządzeniem ministra WRiOP z 17 VII 1925 r.²⁴ Egzamin ten mogli zdawać tylko absolwenci państwowych kursów wychowania fizycznego²⁵, którzy otrzymali świadectwo ich ukończenia w roku szkolnym 1922/23 lub 1923/24 i odbyli co najmniej dwuletnią praktykę szkolną.

Egzamin składał się z części pisemnej, praktycznej i ustnej. Podczas egzaminu pisemnego przygotowywano referat z teorii wychowania fizycznego na jeden z trzech zadanych tematów. Na egzaminie praktycznym kandydat musiał wykazać się umiejętnością pływania, wiosłowania, ślizgania się i prowadzenia gier drużynowych w piłkę. Egzamin ustny, zwany teorią i historią wychowania fizycznego, obejmował zespół szesnastu tematów. Wymagano przy tym wykazania się znajomością programów szkolnych i określonej literatury przedmiotu, także w języku obcym, a nadto kandydat musiał omówić wybrane dzieło z zakresu psychologii lub pedagogiki.

W Krakowie powołano w 1926 r. oddział komisji do egzaminowania kandydatów z wychowania fizycznego, w którego skład weszli profesorowie UJ: Stanisław Ciechanowski i Zygmunt Mysłakowski oraz wizytator szkolny

²³ *Tamże*, R. 6: 1923, poz. 108, s. 195 i nn. *Dziennik Ustaw RP*, Rok 1924, poz. 828, s. 1551 n.; R. 1929, poz. 59, s. 204–205; R. 1931, poz. 823, s. 1734.

²⁴ *Dziennik Ministerstwa WRiOP*, R. 8: 1925, poz. 167, s. 298–301.

²⁵ Zob. wyżej — Zarządzenie Państwowych Kursów Wychowania Fizycznego w Krakowie.

Zygmunt Wyrobek. Egzaminy tego typu odbywały się w latach 1926–1928; ostatni 13 XI 1928 r.

5) egzamin uzupełniający lub rozszerzający, wprowadzony został według poprzednich wzorów rozporządzeniem ministra WRiOP z 1 XI 1920 r. Termin obowiązywania tego rozporządzenia przedłużano parokrotnie, ustalając go w końcu na 30 VI 1940 r. Egzaminy te mogli zdawać kandydaci na nauczycieli lub czynni nauczyciele, którzy zdali egzamin naukowy z przedmiotu głównego i dodatkowego. Uzupełnienie polegało na złożeniu egzaminu z innego jeszcze przedmiotu głównego bądź dodatkowego. Egzamin rozszerzony polegał na tym, że uzyskane wcześniej uprawnienia do nauczania przedmiotu dodatkowego zamieniano, po złożeniu tego egzaminu, na prawo nauczania tego przedmiotu jako głównego²⁶. Z tego powodu egzaminy te należałoby uważać za egzamin naukowy, czyli część egzaminu państwowego. Nauczyciele, którzy nabyli uprawnienia nauczycielskie na podstawie egzaminów uproszczonych, po ich zlikwidowaniu (30 VI 1933) mogli także zdawać egzamin uzupełniający lub rozszerzający²⁷.

I. 2. Kancelaria i opis zespołu

Kancelaria Państwowej Komisji Egzaminacyjnej dla Kandydatów na Nauczycieli Szkół Średnich została zorganizowana, w lokalu Uniwersytetu Jagiellońskiego w 1868 r., na podstawie wytycznych rozporządzenia ministerialnego z 17 IV 1856 r. Podlegała ona prezesowi komisji, do którego obowiązków należało m.in. *prowadzenie wszelkich korespondencji i utrzymywanie ewidencji aktów* (akt)²⁸. Mimo reorganizacji, jakie komisja przechodziła w ciągu 70 lat swego istnienia, system kancelaryjny nie uległ zmianie, opierając się jeszcze w latach trzydziestych XX w. na wypróbowanych od połowy XIX w. wzorach kancelaryjnych.

Przez cały okres swej działalności komisja walczyła z trudnościami lokalowymi urzędując w udostępnianych jej przez uniwersytet prowizorycznych i często zmienianych pomieszczeniach. Dość powiedzieć, że tylko w latach 1868–1901 dokonano ośmiu przeprowadzek, by wreszcie ustabilizować się w budynku przy ul. Wolskiej (obecnie ul. J. Piłsudskiego), wspólnie z sekretariatem Studium Pedagogicznego UJ i Komisją Egzaminów Państwowych na Nauczycieli Szkół Średnich.

Przez długie lata komisja nie posiadała personelu kancelaryjnego i wyřęcała się urzędnikami kancelarii Wydziału Filozoficznego UJ. Dopiero od 1881 r. Ministerstwo Wyznań i Oświaty przydzieliło wynagrodzenie roczne dla bedela Wydziału Filozoficznego, który poza zajęciami służbowymi miał pomagać w pracach administracyjnych komisji²⁹. W 1907 r. zatrudniono w kancelarii komisji stałego pracownika, którego powołano spośród personelu tegoż wydziału.

²⁶ *Dziennik Ministerstwa WRiOP*, R. 4: 1921, poz. 16, s. 34.

²⁷ *Tamże*, R. 19: 1936, poz. 199, s. 249.

²⁸ *Vorschrift über die Prüfungen der Candidaten des Gymnasial-Lehramtes*; K. Twardowski, *Przepisy egzaminacyjne...*, Rozdz. II, p. 5–6.

²⁹ Arch UJ, sygn. PKEN 17–18; S. II 620: akta osobowe H. Wójcińskiego.

Stan ten utrzymał się do końca istnienia komisji, jednakże po 1918 r. Ministerstwo WRiOP mimo, że komisja nauczycielska stanowiła instytucję niezależną od władz uniwersyteckich, włączyło sprawy zaopatrzenia materiałowego i wynagrodzenia personelu do budżetu uniwersytetu.

W myśl instrukcji z lat 1850–1921 registratura komisji dzieliła się na dwie części. Korespondencja bieżąca dotycząca spraw urzędowych, organizacyjno-gospodarczych, finansowych i personalnych rejestrowana była w chronologiczno-numerowym dzienniku podawczym. Dziennik ten z okresu od 25 VIII 1927 r. do 16 IV 1930 r. jest współprawnym z dziennikiem Komisji Egzaminacyjnej dla Nauczycieli Rysunków i znajduje się w zespole tejże komisji pod sygnaturą KENR 1. Akta komisji zawierające: protokoły egzaminacyjne, dokumentację egzaminacyjną kandydatów, kopie dyplomów (świadectw) nauczycielskich, księgi ewidencji egzaminów itp. były prowadzone systemem rzeczowym (24 grupy tematyczne), w ramach którego układano je chronologicznie lub alfabetycznie.

Registraturę akt Komisji Egzaminacyjnej dla Kandydatów na Nauczycieli Szkół Średnich połączono w 1936 r. z aktami Komisji Egzaminów Państwowych na Nauczycieli Szkół Średnich i w tym zestawie przekazywano ją do Archiwum UJ w 1927 r. (akta z lat 1868–1921), oraz w 1953 r. (akta do 1939 r.).

Zachowany w dobrym stanie, z niewielkimi brakami, zespół akt Komisji Egzaminacyjnej dla Kandydatów na Nauczycieli Szkół Średnich liczy obecnie 48 jednostek archiwalnych (ok. 57 mb.), z których większość (ok. 90%) stanowią akta egzaminacyjne. Zawiera on cenne materiały do dziejów kształcenia nauczycieli szkół średnich na terenie Małopolski w latach 1868–1939 oraz interesujące z biograficznego punktu widzenia akta egzaminacyjne kandydatów, z czasem często wybitnych pedagogów, działaczy społecznych i oświatowych, uczonych i profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego i innych uczelni polskich.

Trzon zespołu tworzy grupa ok. 5000 teczek przewodów egzaminacyjnych kandydatów na nauczycieli, które obejmują akta czterech komisji nauczycielskich: Państwowej Komisji Egzaminacyjnej dla Kandydatów na Nauczycieli Szkół Średnich (1868–1939), Komisji Egzaminów Państwowych dla Kandydatów na Nauczycieli Szkół Średnich (1930–1953/1954), Komisji Egzaminów Państwowych dla Kandydatów na Nauczycieli Rysunków Wolnoręcznych w Szkołach Średnich (1905–1921) oraz Komisji Egzaminacyjnej dla Nauczycieli Gimnastyki w Szkołach Średnich i Seminariach Nauczycielskich (1895–1921). Za poszanowaniem niepodzielności tej imponującej serii akt przemawiały zarówno racje historyczne jak i użytkowe (księgi ewidencji, indeksy i spisy alfabetyczne zbioru).

Akta Komisji Nauczycielskiej przejęte zostały przez Archiwum UJ w układzie nadanym jej przez kancelarię³⁰. Prace porządkowe nad zespołem polegały na pewnej korekturze i przesunięciach w ramach istniejącego układu kancelaryjnego. W 1996 r. przeprowadzono gruntowną rewizję zespołu. Zmieniono układ części akt, tworząc treściowo jednorodne jednostki.

³⁰ Arch UJ, syg., Księga Akcesji II, s. 82–83.